

Láczay Magdolna

Dilemmák és tények a hazai felsőoktatás tankönyvellátásában

VAN-E HELYÜK A TANKÖNYVEKNEK A TUDOMÁNYOS PUBLIKÁCIÓK SORÁBAN?

A minap egy PhD-védés kapcsán részese lehettem egy szakmai vitának, amely abból a kérdésből indult ki, van-e helyük a tudományos publikációk sorában a tankönyveknek. Természetesen nyomós érvek sorakoztak az eltérő nézőpontra lévőkről, noha azzal mindenki egyetértett, hogy a tankönyvek a már bizonyított, elfogadott tények szintéziseként szülehetnek meg, de az is tény, hogy egy jó tanárnak, aki egy tudományterületet képvisel, illik az általa művelt diszciplínáról annyit tudnia, hogy akár szakkönyvet is megírjon. Ha a monográfia, a szakkönyv tudományos igényűnek minősül, az oktatásban való felhasználása vajon hogyan történhet? Mi legyen a különbség a szakkönyv és a tankönyv megítélése között? Ki ír(jon) olyan szintéziseket, amelyek a jövő szakembereinek a tudását megalapozzák, ha ezt nem tekinthetjük tudományos feladatnak? Berzenkedik bennem a múlt, hiszen a Nagy Sándor oktatására vállalkozó Arisztotelésztől kezdve sorolhatnám a legnagyobbakat, akik tanítványaik kedvéért foglalták írásba mondandójukat. Ám ekkor – talán éppen az ókoriak hatására – megszólal bennem a másik fél igazsága. Ugyan már az elmúlt évtized különféle, nem csupán felsőoktatási, de mindenképp felnőttképzési pályázatainak kapcsán hány tankönyv vagy tankönyvnek mondott tananyag íródott, amelyet talán még használtak is egyszer, de aztán az irattár vagy még az sem őrzi?! Amióta a szerzői jogot olyan szabadon értelmezi az internetre szokott társadalom, vajon a szabad enciklopédiák korában hogyan ellenőrizhető a saját kutatásra, bizonyított és ellenőrzött tényre alapozott tankönyv, jegyzet, oktatási segédanyag? Más, minden bizonnyal szkeptikus szempontból, ne gondoljuk már, hogy a felsőoktatás versenyében a helyi szerzők műveit figyelembe veszik majd a nemzetközi átjárhatóság érdekeit szem előtt tartók vagy a nemzetközi minőségi tanúsítványért küzdők megítélésénél! De hát csak azért ne legyenek magyarok által írt tankönyvek, mert a nagy nemzetek úgysem ismerik el a mi tankönyveinket? A magyar felsőoktatásban csak külföldről átvett tankönyveket, nemzetközileg ismert szerzők publikációiból válogatott szöveggyűjteményeket használjanak? Mi legyen a jegyzetekkel, vagy van-e mód másféle segédletek készítésére? A kérdések szinte mindennaposak az akkreditációs és a minősítési kényszerben lévő hazai felsőoktatásban, és akkor még nem is érintettük az anyagiakat, mert a kiadás

és a forgalmazás területén szintén sok változás történt. Az említett doktorjelölt esetében a tankönyv kimaradt a publikációs értékelésből, a védéshez bőven megvolt a szükséges mérték, de bennem ez a dilemma továbbra is megmaradt.

A jelenlévők nem ismerhették még Veres Pál közelmúltban megjelent, *A felsőoktatás tankönyvellátási rendszerének összehasonlító intézményi elemzése* című könyvét. Ez a munka láttelepet ad a magyar felsőoktatás egyik krónikus betegséggé vált bajáról, annak kialakulásáról és eddigi kezeléséről, a tankönyvkiadásról. A rendszerváltás e területen is elkerülhetetlen volt – írja –, és az 1980-as évek végétől bemutatja a válságjeleket, az 1990-es években már külső segítséggel és törvényi változtatásokkal maga is részese a centralizált tankönyvellátás reformjainak, a piacosság és a pályázati rendszer kísérleteinek elindításában is közreműködött.

A könyv bevezető gondolatai nyomán az olvasónak olyan érzése támad, hogy a téma választotta ki a kutatóját. Megállapításom úgy értendő, hogy Veres Pál, aki hosszú időn át e területért felelős minisztériumi tisztviselő és egyben egyetemi oktató, az általa választott témához széles körű primer források birtokában volt, és azokat korrekt módon rendezte, közölte és értékelt munkájában. Mint egy geszta- vagy krónikairó, úgy követi az események változását, egyéni érintettségét mintegy kívülről tekintve. A hazai és a nemzetközi összehasonlítást e tekintetben elvégzi, tevékeny hivatali részvételét kutatóként a forrásfeltárásban, a speciális ismeretközlésben hasznosítja.

A tankönyvkiadásban a rendszerváltás több, sokoldalú változást hozott, ezek között megemlítendő a magánkiadók megjelenése, amely szükségszerűen együtt járt azoknak a fórumoknak a megszűnésével, amelyek korábban nemcsak politikai, hanem erős szakmai vagy más, egyedi szempontú kontrollt is jelentettek. A piacon ebből adódóan a minőségi és az anyagi érdekeltség új típusú anomáliái megjelentek, amelyeknek hatása volt a teljes tankönyvellátási vertikumra. A fenti eseményekhez kapcsolódó szempontok szerint vezetni végig a szerző az olvasót, célkitűzései és megállapításai részint kronologikus, részint tematikus elemzések alapján készültek. A tartalmi elemzés eredményeként alighanem ő írta meg elsőként a hazai felsőoktatás korábbi periódusának a végét egy speciális aspektusból. Nevezetesen abból, hogy a tankönyvkiadás komplexitását szociológiai, politológiai elemzésre kényszerítő tüneteivel bizonyítja, rámutat, hogy milyen nagy kihívás egyszerre oktatásszervezőnek és gazdasági szakembernek lenni egy olyan korszakban és területen, ahol a korábban kizárt piaci viszonyok érvényesülni kezdenek. Ezzel egy időben pedagógiai és intézményszervezési viták zajlanak, miközben az állam szerepének változásával bekövetkező igazgatási és irányítási technikákat egy európai felsőoktatási színvonalhoz kívánják csatlakoztatni. A vizsgált időszakban mindezek mellett lezajlott egy erős informatikai kultúraváltás, amely hatással volt többek között a tankönyvek megjelentetési formájára, a szerzői jogok kiterjesztésére. A „játékszabályok” tehát sokkal több szereplőt feltételeznek, mint a korábbi tankönyvkiadás időszakában.

Ennyi reform közepette nehéz a tankönyv fogalmát, követelményrendszerét meghatározni, gazdaságosan előállítani, eladni. A hazai rendszerváltás alrendszerként bemutatott kiadványozás a felsőoktatási reformfolyamatokba szervesen illeszkedett, és a támogatások,

pályázatok átalakuló feltételrendszerében máig érzékelhetőek problémái. Akár változás-menedzsmentként vagy a rendszerváltás és az unió kölcsönhatása esettanulmányaként is értelmezhető e folyamat. A szerző elemzésében ott vannak a konkrétumok ismertetése mellett közvetetten az elméleti viták is.

A JÓT S JÓL BELSŐ PARANCSA

Veres Pál a Kazinczy által megfogalmazott nagy titok belső parancsának engedelmeskedve veti fel a gondokat, és keresi a lehetséges gyógymódokat. Kijelenti, hogy a piacosság e téren is szükségszerű, és az elmúlt évtizedek trendjeinek áttekintése után megállapítja, hogy a piac igen szűk. Így kiadói és terjesztési szempontból is szükségessé válna az intézmények részéről támogatott megújulás. A felhasználók, ez esetben a hallgatók tanulási szokásai nagy változásokat mutatnak, különösen az on-line elérhető információk hatására. Ebből adódóan azt javasolja, hogy az intézményi kiadók helyett sokkal fontosabb lenne egy központi adatbázist építő virtuális, egyben logisztikai szolgáltatásaiban erős kiadó, amelyik az adminisztrációt, a piaci igényeket és ezzel együtt a piaci elemzéseket is követhetné, ugyanakkor az adott partnerintézményben ellátná a koordinációt. Ezt fontos mérlegelni, mert a tankönyvellátás korábbi szigorúan kötött módszereit nem lehet fenntartani. A támogatásnak tehát új formája szükséges, amelyet a legutóbbi törvényi módosítások már lehetővé is tettek, de pusztán azzal, hogy ez hozzáadódik a hallgatók számára adható ösztöndíjhoz, nem oldódik meg a probléma. Részint, mert nem illeszkedik a hazai intézmények gyakorlatához, és ezzel egy másik problémát is felvet; részint a kiadandó standard tankönyvek mellett helyet kell kapniuk az egyes intézmények oktatóinak, hogy a feldolgozáshoz, a hazai és a helyi sajátosságokhoz illeszkedő jegyzeteket, oktatási segédanyagokat, e-learning felhasználását is megoldhassák. A standard tankönyvek bevezetése mégis több szempontból javasolható. A meghatározás azonban itt is sok bizonytalansággal terhelt. Hazai vagy nemzetközi szerzők írják-e a standard tankönyveket? A bolognai rendszerű képzés legfontosabb célkitűzései közé tartozik az átjárhatóság, a mobilizáció igényének való megfelelés. A hallgatók külföldi tanulmányújtait, továbbképzéseit másként nem is lehet elképzelni, az Európai Felsőoktatási Térségben egyre több pályázati lehetőség kínálkozik, ami egy-egy szakterület nemzetközi oktatási minőségét feltételezi. Másrészt felerősödik az egyes országok fejlődésének feltételrendszerében a humán erő, amelynek egyre inkább látható módon vannak sajátosságai a szervezeti kultúrában, a képzési rendszer kiegészítésében, a tehetséggondozásban (másképp az innováció támogatásában) és ezzel egy időben egy „újregionalizmus” kialakulásában. Miközben a középkori latin kultúra mintájára most az angol nyelv ismerete alapvető kíváncsi, ugyanennyire fontos az általános rendszer specialitásainak megerősítése. Ehhez elengedhetetlenül szükséges, hogy a hazai kulturális, jogi, gazdasági, (ön)igazgatási ismeretek oktatása beépüljön az oktatandó tananyagba. A többi szakterületen sem tanácsos a csak külföldön használt standard tankönyveket oktatni, különösen nem csak angol nyelven, mert ezzel a magyar szaknyelvi szókinccs sérül. A két- vagy többnyelvű képzés azonban nem tudott még meggyökeresedni hazánkban.

Ez utóbbit elősegítendő a szerző megállapítja, hogy szükség lenne jó szakkönyvírókra, fordítókra, hazai és nemzetközi együttműködésekre, de azt is hangsúlyozza, hogy e munkának nincsen kellő motivációja, presztízse. Aki eljut egy megfelelő szintetizált tudáshoz, az inkább szakkönyvet ír, ami hozzájárul a tudományos előmenetelét segítő minősítéshez, míg az oktatói munkát támogató tankönyv nem. Azt is lényegre látóan fogalmazza meg a szerző, hogy mit jelent az oktatás feltételrendszerének korszerűsítése, a globális kihívásokra adandó válaszoknak milyen jelentőségük van a hazai felsőoktatásban, illetve a nemzetközi versenytérben. Kifejti, hogy a piaci alapon működő tankönyvellátás bármelyik szereplőjének támogatása csak úgy valósulhat meg, hogy azzal egyik résztvevő se kerüljön versenyelőnybe. Feltételezem, arra gondolhat például, hogy egy ilyen, viszonylag szűk piacon ne ismétlődhessenek meg az egykori Tankönyvkiadónál már megélt problémák, illetve a túlzott centralizálás ellentétje sem, a minden évben kiadott, de szakmailag nem lektorált jegyzetekkel, tankönyvpótló és ezzel gyakran a tananyagot pótló hallgatói vázlatokkal ne lehessen rontani az oktatás minőségi színvonalát.

VANNAK JÓ PÉLDÁK IS...

Veres Pált igazi pedagógiai érzék vezeti, nem elégszik meg a hibák és tévedések bemutatásával, a fel nem ismert lehetőségek elmulasztásának vagy a rosszul teljesített vállalásoknak az ismertetésével. Mellékeli a 2005-ben, a HEFOP-pályázat kapcsán kiírt tankönyvírási pályázati rendszert, illetve kiemel két olyan területet, amelyet sikeresnek ítél. Az egyik az összehasonlító gazdaságtan tankönyv, amely egy megújuló tartalmú stúdiumhoz készült, illetve a műszaki képzés megújítására kiírt követelményrendszert. Az utóbbi egyébként magában hordozza a módszertani kiterjesztheséget, és lehetőséget kínál egy komplex nemzetközi és hazai tudást átölelő, minőségi kritériumokat érvényesítő tankönyvkészítéshez.

Nem hagyta figyelmen kívül az informatikai kultúrát már beépítő e-learning számára készítendő tankönyvek problémáját sem. Az e-learning fogalmát többféle értelemben használják az oktatásszervezők, a legáltalánosabb értelmezés szerint minden olyan tanulási tevékenységet felölel, amelyben információs és kommunikációs eszközök felhasználása történik. Definíciói közül az EU bevezette meghatározás a legtagabb (l. European Commission eLearning Action Plan, 2001). Eszerint az e-learning a korszerű multimédia-technológiák és az internet alkalmazása az oktatás minőségének javítása céljából, elősegítve a forrásokhoz való hozzáférést, az információcserét és az együttműködést. Az e-learning legfontosabb eleme tehát az elektronikus tananyag. Sokan úgy gondolják, hogy elegendő a hagyományos tananyagot (pl. tankönyvet, előadásanyagot) elektronikusan felhasználhatóvá alakítani, és ezzel eleget is tettek az e-learning követelményeinek. Ez azonban nem elegendő. Az elektronikus tananyagot úgy kell összeállítani, hogy az tanítson, vagyis vezessen az elsajátítás folyamatában. Jól felépített oktatási fázisok, modulok legyenek benne, amelyben az alapvető információkat a hallgatók elé tárja, végigvezeti őket mintapéldákon, gyakoroltat és számon kér. Az elméleti magyarázatokat, fogalmak világos és tömör megfogalmazását szöveges ismertető és – ha lehet – képernyőábrák egészítsék ki. Innen már csak egy lépés lehet a

kompromisszum, miszerint a szakkönyvek úgy alakíthatók át az egyes oktatási szintekhez, hogy azokat elektronikus formában is elérhetővé tesszik, illetve a didaktikai átdolgozás révén oktatásra alkalmas tankönyvként a blended learning formát, a vegyes tanulási/oktatási módszert szolgálhatja. Ennek a módszernek lehetne a lényege, hogy az elektronikus és a nyomtatott tananyag, valamint az oktató személyes kombinációján alapszik. A szakkönyvek, a standard tankönyvek ilyen jellegű feldolgozásával lehetővé válhat a különböző szinten lévők oktatása (FSZ, BSc-BA, MSc-Ma képzésen részt vevők számára), az elfogadott minőségű és nemzetközileg ismert szakkönyvek hazai fordítása és feldolgozása az intézményi kreatív megoldások számára ad lehetőséget, miközben az anyagi erőforrásokat egy logisztikai-piaci szolgáltatással koncentrálni, pályáztatni és elérhetővé lehetne tenni. Noha a szerző kijelenti, hogy ennek kidolgozását már nem tekintette könyve céljának, mégis nagyban hozzájárul ahhoz, hogy az olvasó továbbgondolja a leírtakat, és bizakodni kezdjen, miszerint a magyar felsőoktatás fejlesztésének vannak olyan lehetőségei, amelyekkel nemcsak régi dicsőségét, hanem a jövő nemzedékének tiszteletét is kivívhatja.

Dr. Veres Pál: *A felsőoktatás tankönyvellátási rendszerének összehasonlító intézményi elemzése.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2009.